

Tanulói továbbhaladás – hátrányos helyzetben

„A tanulói továbbhaladás az iskolarendszerben’ elnevezésű kutatás egyik résztémájaként mélyinterjúkat (1) készítettünk három hátrányos helyzetű térség (Borsod, Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) valamint Baranya megye aprófalvaiban, összesen 15 kistelepülésen általános iskolai igazgatókkal (az egyik nagyközségben mindkét közoktatási intézmény vezetőjével).

A mintába azok a döntő többségükben kis és közepes nagyságú iskolák kerültek be, amelyek egy 1998/99 fordulóján végzett kutatásunkban – 800 vizsgált általános iskola közül – a községi iskolák között a legalacsonyabb továbbtanulási százalékkal rendelkeztek, és a minőségi összetételt tekintve is a legkedvezőtlenebbek közé tartozott középfokú beiskolázásuk (a gyerekek nagy arányban szakiskolákba és szakmunkásképzőkbe mentek tovább); vagy éppen ellenkezőleg: mindkét dimenzióban a legeredményesebbnek bizonyultak. A kutatás elsődleges célja azoknak a társadalmi környezeti, családi hátrányoknak, problémáknak, intézmény-fenntartói, -vezetési, -működési és pedagógiai, módszertani, illetve konkrét beiskolázási, pályaaorientációs gyakorlatoknak a feltárása volt, amelyek – a hátrányos helyzetű településeken, azokban az iskolákban, amelyek nagy arányban fogadnak a leszakadó roma és magyar rétegekből gyerekeket – tipikusan nehezítik vagy a körülmények ellenében is segítik a tanulói továbbhaladást. Kitérítetten vizsgálni kívántuk azokat a helyi adottságokat, megoldási módokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a kedvezőtlen adottságú – települési lejtő alján álló, a szakos pedagógus ellátottságot 100 százalékosan biztosítani nem tudó, esetenként összevont osztályokkal működő – iskolák egy része országos szinten is legalább átlagosnak vagy kifejezetten jónak mondható továbbtanulási mutatókat produkáljon.

A tanulói továbbhaladást segítő és nehezítő tényezők a kisiskolákban

A közoktatási rendszer első lépcsőfokán

A továbbhaladás az iskolarendszeren sok esetben már a startnál léket kap, ha a gyermek iskola-életlenül kerül az első osztályba. Különösen a kulturális ingerekben szegény, az oktatási nyelvet nem anyanyelvként, hanem második nyelvként használó vagy az anyanyelvet korlátozott nyelvi kóddal, szegényes szókinccsel beszélő családokból kikerülő gyerekek számára jelent nehézséget az iskolai elvárásoknak való megfelelés. A jó vagy átlagos általános képességek ellenére is gyakran iskolai teljesítményelégtelenség, gyengébb képességek mellett pedig többnyire gyógypedagógiai folytatás vár a kulturális-nyelvi hátránnyal induló, ám korántsem fogyatékos kisiskolásokra.

Nagy József és munkatársai már a hetvenes évek végén igazolták, hogy a gyerekek iskolakészültségének kialakításában az óvodának más nevelési fórumok által meg nem oldható feladatai vannak az alacsonyán iskolázott szülők gyermekeinek körében. (2) Mint ahogyan 10 000 gyerek vizsgálata alapján kimutatták azt is, hogy a szülők iskolázottsága és a településjelleg pozitívan, míg a gyerekek száma és a roma származás negatívan korrelál az óvodában eltöltött idővel. Azaz az eleve előnyösebb helyzetben lévő gyere-

kek járnak óvodába, s azoknak van erre a legkevesebb esélyük, akiknek a legnagyobb szükségük lenne rá. (Nagy, 1980. 316.)

A nyolcvanas években a helyzet e tekintetben javult, mert azzal, hogy a munkavállalás egyre teljesebb körűvé vált a nők között is, 90 százalék fölé emelkedett az óvodáztatási mutató. A viszonylag kevés kimaradó egyre nagyobb tömegét a roma gyerekek alkották, amely ténynek a szakértők jelentős szerepet tulajdonítottak az etnikai kisebbséghez tartozók gyakran sikertelen iskolai pályafutásában. Ez az alacsony arány a rendszerváltásig elsősorban abból adódott, hogy a roma családok tipikusan egykeresős, illetve a férfiak, felnövő fiúk gazdasági aktivitására épülő közösségek voltak, amelyekben a nők munkavállalása általában is, de különösen a gyermeknevelés időszakában szórványos volt. A hagyományok és az identitás őrzésének szándéka is motiválta az anyákat, amikor nem szívesen engedték el maguk mellől a kicsi gyerekeket a többségi óvodákba.

A kilencvenes évek elejétől azonban a helyzet drámai gyorsasággal megváltozott. A munkaerőpiacról elsőként kiszoruló romák családjában a segélyből és alkalmi munkából élés vált létformává. A családok jövedelme jócskán a létminimum alá került, és a szegénységnek ezen a fokon már megjelent az alultápláltság, éhezés is, így az ingyenes óvoda óriási vonzerővé vált. A közoktatási törvény nyomán az 5 évesek óvodáztatása egyébként is kötelezővé vált, és ahol az étkezést az önkormányzat ingyenesen biztosítja, szinte mindenkit beíratnának 3 éves kortól. A hátrányos helyzetű gyerekek korai óvodai fejlesztése máig nem emelkedett a központi és – tisztelet a kivételnek – a helyi oktatáspolitikai prioritások rangjára. A rosszabb továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák igazgatói közül néhányan utaltak rá, hogy az óvodák kapacitása, a fenntartó anyagi ereje, a hibás felvételi gyakorlat gátat szab a teljes körű óvodáztatásnak, azaz elsősorban a leszakadó csoportok, gyerekek korai fejlesztésének.

Somogyi igazgató (GyTMM) (3)

Az óvoda is megsínyllette a rendszerváltást, három csoportos volt a korábbi években, de 92-ben lecsökkentették kettőre. Túl sok gyerek van egy csoportban, de azzal nincs gond, hogy minden 5 éves gyerek bent legyen az óvodában.

Somogyi igazgató (GyTMM)

Az óvodát bővíteni kellene még egy csoporttal. Kénytelenek elutasítani azt, akinek a szülője otthon van, ezek pedig a munkanélküli és többségében roma családok. Az elutasítottak csak az iskola-előkészítő évre jönnek az óvodába, és vannak, akiknek ez kevés. Egy év alatt nem tanulnak meg magyarul, csak a beás anyanyelvüket beszélik. „Ezzel mi generáljuk a speciális iskolába kerülést”. (Működtetnek is ösz-szevont évfolyamokkal a gyógypedagógiai tagozatot.)

Az óvodákban igyekeznek minden gyerekre odafigyelni, de a fejlesztő munkában az óvónők többnyire csak magukra számíthatnak. Az óvodában felfedezett részképesség-zavarok kezelésére a falusi gyerekeknek csak ott van igazán esélyük, ahol közeli és tömegközlekedéssel jól elérhető város van. A gyógypedagógiai szakszolgálatok nem érik el a kisközségi iskolákat, a gyerekek bejárása pedig idő- és pénzigényes; ráadásul a potenciális segítő szakember – a falusi családok számára – ismeretlen elnevezése (logopédus, konduktor) vagy a túlságosan is jól ismert gyógypedagógia szó már önmagában is ijesztő.

Somogyi igazgató (GyTMM)

Akinek kell, az önkormányzat költségén bejárhat-ra, hogy foglalkozzanak vele. A gyakorlat az, hogy a szülők nem szívesen viszik a gyerekeiket. A tanultabb szülőkkel meg lehet beszélni, hogy ez jót tesz a gyerekeknek, megelőzhető vele a dyslexia kialakulása, de a többiekkel nem. Általában akinek leginkább szüksége lenne rá, azt nem viszik. Félnek, hogy „gyogyóba” kerül a gyerek.

Elismerőleg vagy tényszerűen szinte minden intézményvezető kiemelte az iskolák gyerekközpontúságát, a játék-centrikus képzést. Egybehangzó véleményük szerint az óvodák jól működnek és mindenütt szoros kapcsolatot tartanak az iskolákkal (a kisebb

helyeken gyakori a közös igazgatás vagy az általános művelődési központként való működés). Ennek ellenére csak ritka kivételként szerveződnek a gyerekek iskolai beilleszkedését segítő közös átvezető programok.

Szabolcsi igazgató (GyTMM)

Átvezető évfolyamunk nincs, pedig ez nem lenne rossz. De hát az itteni óvoda programja épp a szabadlívület tartalmazza, így nem egyeztethető össze a mi kötött programunkkal.

Borsodi igazgató (GyTMM)

Két éve folyik az óvodában az iskolai átmenetet zökkenőmentesebbé tevő „esély program”, melyet az iskola dolgozott ki, a feltételeket pedig pályázati pénzekből biztosította. Az óvónők és a tanítók között nagyon szoros a kapcsolat. A program az óvodában indul és az iskolában folytatódik iskolaotthonos formában. Lényege, hogy nincs kötött órafelosztás, minden nap egy lehetőleg aktuális témát dolgoznak fel, egész nap erről az egy témáról beszélgetnek és minden ismeretátadás e köré a téma köré szerveződik. Két nevelő foglalkozik a gyerekekkel, és több a pihenésre fordított idő is. Az esélyprogram eredménye máris mérhető, mert a jelenlegi első osztályból – ahol a roma tanulók aránya 89 százalékos – nincs lemaradó, évet ismétlő gyerek.

Fejlesztő osztályok az ilyen településeken általában nem működnek, elsősorban azzal az indoklással, hogy a kistelepüléseken lényegében véve minden osztály kis létszámú, „kvázi fejlesztő”. Ez az állítás többnyire nem igaz, mint ahogyan nem igaz a mintánkba tartozó iskolák háromnegyedére sem, melyekben a tanulócsoporthoz a létszáma 17–35 között ingadozik. A valóban kicsi – 1000 fő alatti vagy akörül – települések iskolái ugyanis vagy 2–3 község társulásában működnek, vagy a környező (3–14!) tanyaközpontból érkező – a helyinél lényegesen nagyobb – bejáró tanulói létszámmal jellemezhetők.

A közoktatási statisztikákból jól nyomon követhetően emelkedik a 7 éves korban iskolába lépők aránya. Bár ez a tendencia korábban inkább városi jelenség volt és tipikusan az értelmiségi családok gyermekeit jellemezte, mára azonban a kisebb településeken is – több különféle okból – elindult ez a folyamat. A hátrányos helyzetű gyerekek óvodáztatásán „megspórolt” pénzt részben és kényszerűségből itt fizetik meg az iskola-fenntartók, de kétségtelenül tapasztalható szemléletváltás is. Bizonyos szülőcsoportok maguk kívánnak élni ezzel a lehetőséggel, más szülők pedig valamivel könnyebben meggyőzhetőek az óvodában maradás előnyeiről, mint korábban, amikor még ez faluhelyen egyértelműen szegénynek számított. Az iskolavezetők a meghosszabbított óvodáztatásnak nagy jelentőséget tulajdonítanak az iskolakészültség fokozásában általában is, de kitüntetetten a hátrányos helyzetű tanulók esetében. Egyetlen igazgató véleke-

dett csupán úgy, hogy az ilyen gyerekeknek inkább az első osztályt kellene megdupláznia, ha nem elég érettek.

Somogyi iskolaigazgató (GyTMM)

A tanulási képességvizsgálat alkalmával évente 6–8 gyereket visszatartanak. Ezek szinte kizárólag a helyhiány miatt korábban csak 5 éves korban bekerülő gyerekek. A visszatartottaknak csaknem a fele kerülhet később normál osztályba, a többiek speciálisba. Ez az arány javulna, ha minden gyerek 3 évesen jönne óvodába.

Borsodi iskolaigazgató (GyTMM)

Az iskola-előkészítő óvodai év komolyságát fokozni kellene. Nem az kell, hogy ez iskolás jellegű legyen, hanem hogy egyértelműen kiderüljön, megvannak-e az első osztályhoz szükséges képességei, vagy nincsenek. Mert ha nincsenek, akkor inkább maradjon az óvodában, mint hogy megbukjon. Ha egy gyerek kétszer megbukik, akkor óhatatlanul „bekerül az iskolaellenes táborba”.

Borsodi igazgató (JTTM)

Az óvodába mindenkit fel tudnak venni, így a gyerekek 3–4 évig járnak. Az óvodában való továbbmaradásnak elsősorban az az oka, hogy a szülők bizonyos tanító néiket előre kiválasztanak maguknak, és kívárlják, míg az első osztállyal indul.

Az iskolaérettséget szinte mindenütt saját hatáskörükben az óvodák állapítják meg, a fizikai alkalmasság megítélésébe esetenként bevonják az orvost vagy – ahol esetleg van – a gyerekorvost. Ha ritkán konfliktus adódik a szülővel, vagy egy-egy gyereket illetően maguk az óvónők is bizonytalanok, a legközelebbi nevelési tanácsadó vagy a tanulási képességeket vizsgáló bizottság véleményét kérik. Az iskolák bevonására csak egy továbbtanulás szempontjából eredményes iskolában találtunk példát, ennek ellenére az igazgatók egyetlen kivétellel elfogadják és megalapozottnak tartják az óvónők döntéseit.

Borsodi igazgató (JTTM)

Az óvodásokkal rendszeresen látogatják az első osztályt az óvónők, az alsós tanítók átjárnak az óvodába. Az alkalmasság-vizsgáló feladatsort közösen állítják össze, közösen értékelik és javasolják, hogy ki menjen iskolába, és ki az, aki még maradjon.

Borsodi igazgató (GyTTM)

Korábban nem tartozott az iskolához az óvoda. Akkor szüretlenül kerültek be a gyerekek, mert az óvodai szakvélemény tartalmatlan papiros volt. Az igazgató először iskolaérettségi vizsgálatra küldte a cigány tanulókat, de a kisebbségi önkormányzat vezetője azonnal tiltakozott, hogy a magyarokat miért nem vizsgálják. Ki kellett hát hívní a pedagógiai intézetből a szakembereket, hogy a magyarokat is mérjék fel, ami persze teljesen felesleges volt, mert úgyis tudták róluk, hogy alkalmasak. Azóta az iskolába kerülés előtt mindig felméretik a gyerekeket és azt tapasztalják – a kollégákkal együtt –, hogy „degenerálódnak az ország. Például most 50 százalékról állapították meg, hogy ebbe a normál első osztályba nem való, csak kis létszámú fejlesztő osztályban oktatható.”

Az általános iskolai továbbhaladás

A közoktatási rendszeren való továbbhaladás első, de a legkeményebben determináló szelekciós pontja az iskolakezdés, mert a gyógypedagógiai intézményrendszerbe kerülőknek minimális esélyük marad arra, hogy a munkaerőpiac igényei szerinti kompetenciákat és végzettségeket megszerezzék. A beiskolázásnál kapható háromféle minősítés (normál osztályba, kis létszámú fejlesztő osztályba vagy speciális tanulócsoporthoz kerülhet) gyakran pusztán formalitás a kistelepüléseken élő gyerekek esetében; látszólag semmilyen következménnyel sem jár, mert mindannyiuk útja ugyanoda, a helyi iskolába vezet.

Fejlesztő osztályok az ilyen településeken általában nem működnek, elsősorban azzal az indoklással, hogy a kistelepüléseken lényegében véve minden osztály kis létszámú, „kvázi fejlesztő”. Ez az állítás többnyire nem igaz, mint ahogyan nem igaz a mintánkba tartozó iskolák háromnegyedére sem, melyekben a tanulócsoporthoz létszáma 17–35 között ingadozik. A valóban kicsi – 1000 fő alatti vagy akörülí – települések iskolái ugyanis vagy 2–3 község társulásában működnek, vagy a környező (3–14!) tanyaközpontból érkező – a helyinél lényegesen nagyobb – bejáró tanulói létszámmal jellemezhetők, a 3–6000-es nagyközségekben pedig a helybéli gyerekek is kiadják ezt a létszámot. Ezen túl pedig azért sem lehet egyenlőséget tenni a kényszerűen kis létszámú és a valódi fejlesztő osztályok között, mert előbbiekből egységesen hiányoznak a fejlesztő programok és a fejlesztői kompetenciák.

Figyelmet érdemel, hogy az a két intézmény, amely a mintánkból minimális fejlesztő fejkvótát kap, a vizsgálat körébe bevont legnagyobb (6000 lakosú) települések legnagyobb iskolája. Amelyikben régebben folyik fejlesztő jellegű képzési forma, ott rendkívül bizonytalan volt az igazgató terminológia-használata (felzárkóztató, fejlesztő, integrált, „a fogyatékosokat kötelező felvenni”), ami erős kételyeket ébreszt programjuk szakszerűsége iránt. A helyzet újszerű, saját fejlesztésű programmal történő kezelésére találtunk viszont példát a másik iskolában.

Szabolcsi igazgató (GyTTM)

„Nem minden évfolyamon, de van fejlesztő osztályunk. Felzárkóztató jellegű osztályunk van most jelenleg az első évfolyamon, ők továbbmennek a másodikra. A tanév elején indítottunk egyet a hetedik évfolyamon is, mert úgy alakult hatodikra a gyerekek összetétele, hogy helyesebbnek találták a kollégák, ha kiválogatják azokat a gyerekeket, akik speciális tanrenddel mennek tovább, tehát több lesz a magyar és a matematika órájuk, és hát a többi tárgynál is tényleg csak a minimumot teljesítik. Az enyhén értelmi fogyatékosokat kötelesek vagyunk fogadni, ők a normál osztályokban tanulnak. Nem sok ilyen van, de azért akad és ennek az egyik oka, hogy ide települt egy etnikai kisebbségi familia az egyik tanyára és itt a gyerekek nagy része már kisegítő iskolába járt, tehát őket eleve így kell kezelni.”

Somogyi igazgató (GyTTM)

1992 óta működik az a speciális felzárkóztató program, amely két évre nyújtja ki az első osztályt. A tanulási képességeket vizsgáló bizottság irányítja oda a nem értelmi fogyatékos, de éretlen, sokszor magatartási problémákat is mutató, zömében hátrányos helyzetű gyerekeket. A két év elegendő arra, hogy kialakuljon az osztálymunkához szükséges minimális neveltségi szint és az alapképességek is fejlődjenek. A gyerekek ezután normál 2. osztályba lépnek, de fejlődésüket továbbra is rendszeresen képességvizsgálatokkal követik nyomon. Az önkormányzat finanszírozza a programot, és emelt állami normatívát is kapnak rá.

Az egyébként is hátrányos helyzetű kistéleplési iskolákban folyó pedagógiai munkát rendkívüli módon megnehezíti, hogy az enyhén sérült értelmi fogyatékos tanulók helyzetének megoldása is ráterhelődik ezekre az intézményekre. Az általunk vizsgált általános iskoláknak mindössze harmadában nincsenek fogyatékos tanulók (ezek a legnagyobb létszámú iskolák), a másik harmadában értelmi fogyatékos tagozat működik, a harmadik harmadban pedig normál osztályokba járnak fogyatékos gyerekek. A kisegítő osztályok kivétel nélkül minden intézményben összevont osztályokkal működnek úgy, hogy leggyakrabban három évfolyam tanulói kerülnek egy osztályba, és az osztálylétszámok eléri akár a tizenöt főt is. Ilyen osztályokat azonban feltűnő módon csak hatodik évfolyamig találunk, mert az új oktatási törvény szerint hetedik évfolyamtól nem lehet osztályokat összevonni. Mivel ezek az iskolák 2–5 fővel képtelenek osztályt működtetni, a korábban gyógypedagógiai tagozaton tanulók bekerülnek a normál általános iskolai hetedik-nyolcadikba, azaz kényszerűségből integrált nevelést kapnak; vagy sikerül őket kisegítő iskolába elhelyezni.

A kisegítő tagozat működtetésére az iskolákat részben a gyereklétszám csökkenése, részben az iskolafenntartók által akceptált szülői igények kényszerítik. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a fogyatékos tagozat bizonyos többletbevételt is hoz az intézményeknek, ezért elvétve fordul csak elő, hogy az iskolák tiltakoznak a kisegítő osztályok működtetése miatt. Változatlanul rendkívül magas a roma tanulók aránya a gyógypedagógiai tagozatokon, két iskolában kizárólag roma gyerekek tanulnak ezekben az összevont osztályokban. Így nem zárható ki az a feltételezés, hogy e tagozatok szervezése az intézmények egy részében az iskolán belüli etnikai alapú szegregációt szolgálja.

A kisiskolák által önként vállalt integrált nevelés legtöbbször egy-egy szülővel folytatott megbeszélés, külön alku eredménye. Az iskolák nem igazán érdekeltek ebben a képzési formában, mert az egy-két gyerek után megigényelt fejkvóta nagyobb adminisztrációval járna, mint amennyi hasznot hozna, ezért az esetek hivatalossá tétele gyakran el is marad. Mivel e gyerekek után fejkvótát nem kapnak, jellemzően az oktatási statisztikában sem fogyatékosként szerepelnek, miközben eredményeik kétségtelenül rontják az iskola bukási, lemorzsolódási és továbbtanulási mutatóit.

Szabolcsi igazgató (GyTTM)

„Jelenleg 44 szellemi fogyatékos gyerek jár az iskolánkba, öt évfolyamon két osztályba. A hatodikban hat kisegítő gyerek jár a normál osztályba, az alsóbb osztályokban azonban önálló gyógypedagógiai osztályok vannak. A szülők nem akarják elvinni a gyerekeket...-ba, ezért mi nyitottunk külön osztályokat nekik. Itt mind cigány gyerekekről van szó, és sajnos ez abból adódik, hogy a szülők otthon ciga-

rettáznak, italoznak és ugye a táplálkozásuk sem megfelelő. Ebből következik, hogy olyan gyermekeket szülnék, akikről már eleve, tehát már a születésüktől kezdve, ugye, várható, hogy kisegítő osztályba fognak kerülni.”

Borsodi igazgató (GyTMM)

Egyre gyakoribb, hogy rehabilitációs bizottság elé kell küldeni a gyereket. Idén is két gyerekről állapították meg, hogy nem ide való. Valószínűleg a jövőben gyógypedagógust is foglalkoztatni kell, mert a szülők többsége az érvényes határozat ellenére sem hajlandó a gyereket átvinni ...-ba, a közeli falu iskolájába, mert a köztudat szerint az „gyógyos iskola”, és a szülők ezt a megbélyegzést nem akarják vállalni. (Fejkvótát nem kapnak.)

Szabolcsi igazgató (GyTMM)

Egy értelmi fogyatékos gyerekük van, mert a szülő ragaszkodik hozzá, hogy itt legyen a közelében. Onnan csak hétvégén jöhetne haza a gyerek és ezt a szülő nem akarta. Szerette volna, ha mi megoldjuk, hát megoldottuk. (Fejkvótát nem kapnak.)

Az enyhén sérült értelmi fogyatékos gyerekek szakszerű ellátása, fejlesztése egyértelműen megoldatlan ezekben az iskolákban. Nevelésük rengeteg tanári munkaidőt és energiát leköti, az eredmény pedig igencsak megkérdőjelezhető. A szakos ellátottság ez esetben joggal nevezhető drámainak, mivel a mintánkba bekerülő több mint tíz fogyatékos gyereket is nevelő iskola közül mindössze egyben dolgozik három gyógypedagógus (de ott is hiányzik még ugyanannyi), egy másikban pedig egy gyógypedagógiai asszisztens. Gyógypedagógusok alkalmazására reményük sem igen van az intézményvezetőknek, mert egyrészt országosan hiány van ezekből a szakemberekből, másrészt többnyire csak a meglévő pedagógusok elbocsátásával lenne megteremthető a felvételük státusfedezete. A gyereklétszám csökkenése miatt egzisztenciálisan fenyegetett tanítók közül (akik ezekben az iskolákban egyébként is az országosnál jóval nagyobb arányban dolgoznak) azonban mindig akad vállalkozó a kisegítő osztályokban való tanításra. Ők autodidakta módon képzik magukat, jó esetben tanfolyamokon vesznek részt, de nyilvánvalóan ők is tudják, hogy ez kevés.

Ugyancsak országos tapasztalat, hogy a teljesen szegregált gyógypedagógiai intézményrendszeren kívül folyó – egyre divatosabb és oktatáspolitikai támogatást is élvező –, részben vagy egészen integrált nevelő munkához nélkülözhetetlen gyógypedagógiai fejlesztő-szolgáltató rendszerek rendkívül gyengén fejlettek. Szimptomatikus, hogy amikor az utazó tanári szolgálatról kérdeztük az iskolavezetőket, döntő többségük arról kezdett beszélni, hogy a tantestület tagjai közül mennyi a nem helyben lakó.

A feltételek teljes hiánya mellett is csak a jó továbbtanulási mutatókkal rendelkező érintett iskola vezetője és egy rendkívül magas roma tanulóarányal rendelkező igen innovatív intézmény igazgatója érzékeli, hogy ez a megoldás hosszútávon nem jó sem az iskoláknak, sem az érintett gyerekeknek.

Baranyai igazgató (GyTMM)

„A kisegítő osztályokkal, annak ellenére, hogy összevont csoportban vannak, nincsen különösebb gond. Igaz, ez egy kis plusz feladatot jelent, de azért maga az anyag kevesebb, és 6–7 gyerekkel azért lehet haladni. Persze ez nagyon aprólékos munka, mert ahogy az óralátogatásokon látom, amit az egyik héten felépítenek a kollégák, azt a következő héten újra lehet kezdeni. Gyógypedagógus nincs a testületben, a kollégák ilyen tanfolyamokra, továbbképzésekre járnak, ahol adalékot lehet kapni ehhez a munkához. Utazó szolgálat elméletileg van, de igazából nem lehet hozzájutni, mert – ha jól tudom – egy ember csinálja az egész megyében.”

Baranyai igazgató (JTTM)

Papíron nincs fogyatékos tanulójuk, de a valóságban három, enyhén sérült gyereket oktatnak, mert a szülők ragaszkodnak hozzá, hogy itt helyben maradjanak. Ők ezt megoldották, de nem biztos, hogy ezzel jól tesznek a gyerekeknek, mert a felső tagozatban nagyon kiütözik a fogyatékoságuk és az, hogy nem a megfelelő szakemberek foglalkoznak velük, továbbá nem a nekik megfelelő tananyagot tanulják.

Somogyi igazgató (GyTMM)

„Nekünk az az elsődleges célunk, hogy minél kevesebb gyógypedagógiai alany kerüljön az iskolába,

annak ellenére, hogy ez az egyik oka annak, hogy nem szenvedünk súlyos pénzhiánytól.” Hiba belemen-ni abba a zsákutcába, hogy mivel az önkormányzat több pénzt kap a fogyatékos gyerekekre, speciális ta-gozaton képezik azokat. Aki azonban ott végez, az csak a munkanélküliek számát növeli. „Így csak ter-meljük magunk köré az embereket, akik egy idő után majd elszívják azokat a pénzeket, amelye-ket mégis megkap az államtól az önkormányzat”

Tankötelezettség, lemorzsolódás

A tankötelezettség teljesítése ma már az általunk vizsgált iskolák egyikében sem jelent igazán problémát. Az iskolából való kimaradás, illetve a nagy arányú hiányzások megszü-nését – a néhány százaléknyi ilyen tekintetben problémás gyerek, család esetében – nem elsősorban a központi szintű szabályozás szigorodása (a családi pótlék iskolalátogatási pótlékká alakítása), hanem a helyi intézkedések okozták. A depressziós övezetekbe tarto-zó, a rendszerváltás után 50–80 százalékos munkanélküliséggel sújtott falvak többségében a helyi önkormányzatok minden anyagi erejüket a gyerekek éhezésének megakadályozá-sára fordították. Általánossá vált az óvodások és az általános iskolások részben vagy tel-jesen ingyenes étkeztetése. A rendszeres nevelési segély bevezetése után az iskolák veze-tőinek sok helyen sikerült megegyezniük a szülőkkel, hogy a segínyt egyenesen az isko-lába utaltatják vagy a gyerekekkel beküldik, ami nem csupán az étkezés költségeit fedezi, hanem fokozatosan összejön belőle a tankönyvek, füzetek, egyéb iskolai felszerelések ára is. Ahol nem született megállapodás, ott pedig működik az az automatizmus, hogy ame-lyik család nem fizeti be a gyereke étkezési díját, az a következő hónapban már nem kap-ja kézhez a nevelési támogatást. Több iskolában említették, hogy nemritkán a szeretetszol-gálatoktól gyűjtenek ruhát, cipőt a gyerekek számára, hogy a téli hiányzásokat megelőz-zék. (Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a gyerekek nagy tömegét jellemző alultáplált-ságot, éhezést, ruházkodási problémát egyetlen kivétellel csak a somogyi iskolákban je-leztek, és a kivétel is az említett megyehatárhoz közeli baranyai iskola volt.)

Somogyi igazgató (GyTTM)

„A tankötelezettség teljesítésével alig van probléma, úgy ’93–94 óta nagyon kevés a probléma. Vol-tak renitens családok, de mivel a fenntartó megoldotta a napi háromszori helyben étkeztetését, nagyon olcsón, ezért nagy a vonzereje az iskolának. Ez egy durva dolog, hogy azt mondja az ember, hogy csak a gyomor vonzza a gyerekeket az iskolába, de hát mégis így van.”

Baranyai igazgató (GyTTM)

„Ma már nincs ilyen gond. Nagy vonzerő a déli ebéd, ezért nincs lógás az iskolában. Olyankor is jön-nek a gyerekek, amikor valami miatt nincs tanítás. Nagyon sok az éhező gyerek, illetve e nélkül nagyon sok lenne. Így is van hétvégén meg nyáron. Fárasztó dolog, de nagy erőfeszítéssel sikerül hétfőn és az évkezdésnél az éhes szájakat megetetni. Hétfőn például mindig rengeteg tészta adunk, mással nem tud-juk őket jóllakolni. Szeptemberben körülbelül három hétig tart ez a dolog, akkor hihetetlen mennyiségű kenyér fogy. Amúgy is van, aki mindenhez kenyeret eszik. Úgy gondolom, hogy ezzel az otthoni dolgo-kat próbálják pótolni. Mi mindig azt vallottuk, hogy éhesen nem lehet hagyni egy kisgyereket.”

Ahogy a gyógypedagógiai intézményrendszerbe való átirányítás, úgy a buktatás sem jellemző az általunk vizsgált iskolákban. A gyenge képességű gyerekek oktatását a sok-szor elzárt, nehezen megközelíthető kisközségek iskolái vagy a nagyobb (2–3 oktatási in-tézményt működtető) települések mintánkba bekerült „gyengébb” iskolái nem tudják to-vábbhárítani, és az esetek döntő többségében nem is akarják. Különösen a kisiskolák – minden tekintetben rendkívül kiterjesztett szerepelvárás szerint működő – pedagógusai-nak ethosza szerint a gyerekek sorsáért, a kitörési esély biztosításáért ők a felelősek. A gyerekek iskolai kudarcaiért a felelősségnek a szülőkre hárítása ezekben az iskolákban általában is sokkal ritkább, mint amit az országos pedagógusvizsgálatokban tapasztalunk. Kivételt ez alól csak az erősen magatartásproblémás gyerekek jelentenek, illetve az az egy iskola, ahol az iskola és a faluban élő cigány családok között gyakori a konfliktus, a szülők feljelentették az iskolát faji diszkrimináció vádjával, miközben szintén országos nyilvánosságot kapott egy tanár megverése és az igazgató leütése.

A tanulási kudarcok megelőzésére elterjedt gyakorlattá vált a lassabban haladó gyerekek visszatartása az első osztályban, buktatás azonban a továbbiakban alig fordul elő. A pedagógusok jól tudják, hogy amit az iskolában nem tudnak megtanítani a gyerekeknek, azt a pótvizsgára senki sem fogja megtanítani neki, ezeken a helyeken ugyanis nem szokás korrepetáló tanárt fogadni a gyerekek mellé. Az évismétlésre buktatás is legfeljebb az első tagozaton jöhet szóba, mert később a túlkoros gyerekek szétzilálják az egész osztály oktatását-nevelését. Az igazán kicsi (100 tanuló alatti) iskolákban az alacsony gyereklétszámból adódó előnyöket próbálják maradéktalanul kihasználni a pedagógusok a teljesen egyenre szabott bánásmód kialakításával, a különösen „nehéz esetek” plusz korrepetálására pedig pályázati pénzeket szereznek. A cigány felzárkóztató program többletórái is segítik megelőzni a lemorzsolódást. Előfordul egyszerűen – a gyerek érdekeire vagy a többi gyerekre tekintettel – a követelmények leszállítása, valamint hogy különleges esetekben szórványosan, illetve – a már említett iskolában – magantartási problémák miatt végső eszközként gyakrabban a gyereket felmentik, magántanulói státusba helyezik.

Szabolcsi igazgató (GyTMM)

„Nekünk évek óta az az elgondolásunk, hogy az első osztály az, amelyet nagyon figyelemmel kell kísérnünk, mert ha első osztályban nem tanulja meg a betűket, és az alapvető számolási készséggel nem rendelkezik, akkor ő már nem képes a második, sőt a többi évfolyamot elvégezni. Így inkább az első osztályba maradjon vissza, annál is inkább, mert ott az első évben még nem bukott tanulóként szerepel, csak iskolalátogatási bizonyítványt kap. Ezért úgy gondoltuk, hogy az első évfolyamon inkább megszüjűnk a gyerekeket, és utána már évismétlés csak a kisegítő osztályokban van.”

Somogyi igazgató (GyTMM)

A túlkorosság és az évismétlés fele-fele arányban jellemzi a cigány és a nem cigány tanulókat, ebben leginkább a családi háttér a meghatározó, ott fordul elő, ahol a családban lumpen elemek vannak.

Borsodi igazgató (GyTMM)

A túlkorosság náluk elég magas. Ez összefügg azzal, hogy a cigány tanulók, amint elérik a nemi éres életkorát – ez ötödik osztály körül van –, egyáltalán nem érdeklődnek az iskola iránt, lényegében egy életre befejezik a tanulást. Van olyan negyedikes tanuló, akinek hatodikba kellene járnia. Őt nem lehet lekötöni. Azt sem tudja, miről van szó, teljesen elszakad a tananyagtól, helyette rendetlenkedik. Osztályonként egy-két ilyen gyerek van.

Somogyi igazgató (GyTMM)

„A bukás évi olyan 5 százalék. Az egy évvel túlkorosoké 10 százalék körüli. Két-három évvel túlkoros gyerek nem igazán van, de elvételre előfordul, hogy valaki 16 éves korára végzi el a 8. osztályt, hacsak végképp meg nem reked valamelyik osztályban. Néha előfordul, hogy a negyedik, ötödik táján megreked. Lassan tologatjuk, néha több osztályt is kétszer végzünk némelyik. A hatodikról kis segítséggel felmegy a hetedikig, hogy az esélye meglegyen arra, hogy magánúton vagy ilyen ifjúsági tagozaton, vagy bárhol a nyolcadikat be tudja fejezni, ha egy kicsit okosodik. Néha egy-egy ilyen van, de ezek tulajdonképpen fogyatékos tanulók.”

Borsodi igazgató (GyTMM)

„Elméleti pedagógusok ugyan nem tudják, de a gyakorlatban ez úgy működik, hogy néha bizony lökni kell rajta (a tanulón) egyet, hogy sikerüljön ezt a nyolc évfolyamot elvégezni, mondván, hogy fiam, te úgysem leszel kutatómórnok, de még rendes ember lehet belőled. Így keletkeznek a funkcionális analfabéták. Hogy ha mindig megbuktatnánk őket, mindig elsősök maradnának. Viszont akkor mindig megvernék az alattuk lévőket, tehát több kárt csinálnának, mint így. Az élet így működik.”

Szabolcsi igazgató (GyTMM)

„Minden évben van egy-két magántanuló (14 éves cigánylányok), akik a terhesség és a gyerekszülés miatt kerülnek ebbe a státuszba.”

Borsodi igazgató (GyTMM)

A magantartási problémák gyakoriak. Például tegnapi eset, hogy egy normál korú másodikos tanuló minden iskolai fegyelmezési fokozatot kimerített. Terrorizálja az egész osztályt. Most már a felsőbb éveket is. Az iskola kezében nincs igazán eszköz. Néhány ilyen gyereket magántanulóvá nyilvánítottak, úgyhogy a szülőkkel írtak kérvényt. „De az ügyből etnikai kérdést csináltak.” Most az ombudsmannál van az ügy és az Országos Cigány Önkormányzat is válságstábot hozott létre.

Továbbhaladás középfokon

Korai belépés a középiskolába

A kutatásunk alapjául is szolgáló 8. osztály végi beiskolázási adatok ma már nem igazán korrektt mutatói a tanulók továbbtanulási arányainak, és annak, amire ezeket az adatokat – a felsőfokra történő felvételek analógiájára – egyre inkább használják: egyfajta iskolai rangsor kialakításának. Ezekben az adatokban éppen a legmagasabb presztízsű középiskola-típusba, a gimnáziumba való bejutás arányai maradnak el a ténylegestől, mert az egyes általános iskolák nyolcadikosainak felvételi adataiból nyilván nem olvasható ki a 6–8 évfolyamos gimnáziumokba korábban átkerültek száma. E tekintetben pedig rendkívül nagy a különbség az iskolák között. Mivel az általános iskolák hatékonyságát gyakran a teljes értékű (érettségihez vezető) középiskolázásba juttatott gyerekek arányával mérik (a KIFIR révén erről minden adat rendelkezésre áll), hátrányba kerülhetnek azok az iskolák, amelyeknek a gyerekei már menet közben 6–8 osztályos – részben elit, nagy presztízsű – gimnáziumokba kerültek.

Az általunk vizsgált iskolák mindegyikét elérte a középiskolai szerkezetváltásnak a le-

A felkeresett iskolaigazgatók többsége rendkívül kritikusán nyilatkozott a minőségi kínálatról, elsősorban a szakmunkás-képző iskolák elavult szakmasztruktúrájáról. Többen keményen bírálták az adott iskolákat, az iskolafenntartókat és lényegében a központi oktatásirányítást is, amely a szakképzés tartalmi megújítása helyett szerkezeti reformmal kísérletezik, s miközben igyekszik megújítani a szakképzés közismereti részét, érintetlenül hagyja magát a szakmai képzést.

zárult évtizeden belül is jellegzetesen változó hatása. A kisgimnáziumok körülbelül 10–20 kilométeres (pontosabban a fél-egy órás tömegközlekedéssel elérhető) vonzáskörzetébe tartozó iskolákban érzékelhető igazán az elszívó hatás, a távolabb fekvőkben már nem minden évben akad család, amely a minőségibb iskolázás reményében a korai elszakadást, a kollégiumi elhelyezést vállalná.

A kisiskolák felső tagozatainak fenyegetettsége jelentős különbségeket mutat aszerint is, hogy a konkurens szerkezetváltó gimnázium nagy- vagy kisvárosban található. A kilencvenes évek közepéig mindkét településtípus kisgimnáziumai válogathattak a jelentkezők közül, és a nagyvárosokban a helyzet lényegesen azóta sem változott. Az utóbbi években azonban a kisvárosok jobb általános iskolái a gyerekekért folytatott

harcban visszaszerezték pozícióikat, ezért az ottani 6–8 osztályos gimnáziumok létszámihiánnyal küzdenek, illetve a követelményszint leszállítására kényszerülnek. Tanulóik egyre inkább a környező kistelepülések iskoláiból rekrutálódnak, pedagógiai programjukban megjelenik a tehetségmentésnek – a falusi gyerekek (több éves fejlesztőmunkával) felsőoktatásba juttatásának – a gondolata. A kisvárosi önkormányzatok jó része azonban kevésbé hajlandó finanszírozni a valóban nem helyi igényeket kielégítő kisgimnáziumi osztályokat, ezért (és nem igazán a szabályozók változásának hatására) megkezdődött ennek a képzési formának a lassú visszaszorulása.

Az általunk vizsgált iskolák felső tagozataira korábban is csak elvétve jelentettek komoly veszélyt ezek az új képzési formák, de részben a divathullám lecsendesedésével, részben a fentebb vázolt folyamatok hatására mára ez a veszélyeztetettség lényegében megszűnt. A kisiskolák igazgatóinak véleményéből a büszkeség és a húzóerőt jelentő gyerekek elvesztésétől való félelem egyaránt kicseng. Összességében inkább a tanuló érdekeinek, továbbhaladásának szempontjai kerekednek felül, és a megkérdozett általános iskolai igazgatóktól sem áll távol a kisgimnáziumok tehetségmentő szerepének az elfogadása.

Baranyai igazgató (JTTM)

„A másik lehetséges vonzásirány, ..., napi bejárással nem közelíthető meg. Ennek ellenére oda is elment már három gyerek. Az nagyon erős, országos hírű iskola. Az első kislány, aki elment oda, azóta is kitűnő, nagyon büszkék vagyunk rá.” (A legkisebb 8 osztályos iskola 27 tanulóval.)

Somogyi igazgató (JTTM)

„1993–94-ben volt egy nagy elvándorlás, a megnyílt nyolcosztályos gimnáziumokba, a negyedik évfolyamunknak majdnem fele elment az időben. Ezeknek a gyerekeknek a testvérei is elmentek. Most már évente legfeljebb egy-két gyerek megy el, idén a nyolcosztályos gimnáziumba is egy tanuló került.”

Szabolcsi igazgató (GyTTM)

„Amikor beindították a 8 osztályos gimnáziumot, akkor is jöttek és azóta is mindig jön valaki és a 4. osztályos gyerekeinket verbuválja. Hát kezdetben még örültünk is neki, hogy jaj, milyen szép lesz, de most már nem örülünk, mert elviszi a gyerekeinket, és a jobbkat viszi el. Így most már nem verjük olyan nagy dobra, mert nekünk is kell a jó gyerek.”

Baranyai igazgató (GyTTM)

„A gyerekek elhordása más városokba nem volt jellemző. Általános iskolába semmiképp. Inkább az, hogy indult a városban egy hatosztályos gimnázium évekkel ezelőtt. Azt hiszem, hat évvel ezelőtt. Most lesz ennek az első érettségiző osztálya. Tőlünk is mindig mentek gyerekek. Gyakorlatilag az történt, hogy egy-egy osztályból az a két-három, esetleg öt-hat legjobb gyerek elment az iskolából. Most van olyan osztályunk, mondjuk, a hetedik osztály, ahol egyáltalán nincs jó tanuló. Ennek ellenére úgy viszonyultunk hozzá, hogy talán több lehetősége lesz a gyerekeknek, ha hasonszőrűek között lesz, mert azért az abban a gimnáziumban végzeteknek viszonylag jelentős része továbbtanul. Most mégis megfordul a dolog, mert a városi iskolákból nem mennek a gyerekek, ezért valószínűleg meg fogják a hatosztályost szüntetni. És hát ebbe a gyereklétszám csökkenésén túl a szakközépiskolák is nagyon belejárhatnak.”

Baranyai igazgató (GyTTM)

A Gandhival nagyon jó a kapcsolatunk, 2–3 gyerek minden évben ment abba a hatosztályosba is. Volt, aki vissza is jött már, nem a tanulást nem bírta (ezek mind jó képességű gyerekek), hanem a távollétet.

Továbbtanulási arányok 8. osztály után

A depressziós körzetekből, a deprimált életfeltételekből való kitörés lehetőségét a szülők döntő többsége a gyerekek iskoláztatásában látja. A tanulók általában minden ösztönzést megkapnak a továbbtanuláshoz az általános iskoláktól, és többnyire segítséget is (a vizsgált iskolákban kivétel nélkül ingyenes) felvételi előkészítő vagy korrepetálás formájában, de a gyerekek megszerzéséért versengő középiskolák is jótékonyan hatnak a továbbtanulási aspirációkra. A tankötelezettség kiterjesztése, és a legszegényebb rétegekben a segélyeknek az iskolalátogatásokhoz kötése (nagyjából minden harmadik igazgató említette, hogy előfordul a segélyért tanulás) is abba az irányba hatott, hogy több iskolában 100 százalékosra vált a továbbtanulás, és a többi helyen is csak a két vagy több évvel túlkorosok jelentenek 1–2 százaléknyi kivételt. A továbbtanulás visszaeséséről – inkább minőségi, mint mennyiségi tekintetben – egyetlen speciális helyzetben lévő faluban számoltak be. (4)

A középiskolai intézményellátottság a vizsgált térségekben számszerűségében elfogadhatónak minősíthető, és interjúalanyaink szerint a kollégiumi férőhelyek is mindenütt biztosítva vannak, látnunk kell azonban, hogy az olcsóbb – és a családból való korai kiszakadást nem kikényszerítő – bejárást joggal előnyben részesítők lehetőségei intézménytípusonként gyakran egy-egy iskolára szűkülnek be.

A felkeresett iskolaigazgatók többsége rendkívül kritikusán nyilatkozott viszont a minőségi kínálatról, elsősorban a szakmunkásképző iskolák elavult szakmastruktúrájáról. Többen keményen bírálták az adott iskolákat, az iskolafenntartókat és lényegében a központi oktatásirányítást is, amely a szakképzés tartalmi megújítása helyett szerkezeti reformmal kísérletezik, s miközben igyekszik megújítani a szakképzés közismereti részét, érintetlenül hagyja magát a szakmai képzést. A szakmunkásképző intézetek jó része – sokak véleménye szerint – a munkaerőpiacon eladhatatlan, érvénytelen tudáshoz juttatja

csak a gyerekeket. Néhányan azzal vádolták meg a szakképző iskolákat, hogy a tájékoztatlanabb falusi gyerekekkel akarják feltölteni osztályaikat, mert oda a városiak már be sem teszik a lábukat. A helyzet annyira elmérgesedett, hogy ezeket az iskolákat nemhogy nem hívják tájékoztatók tartására, de propagandistáikat nem is engedik be az iskolákba. Egyébként is több oldalról bírálták a középfokú tanintézeteket, hogy kevésbé törődnek a gyerekekkel, nem igazán érznek, vállalnak felelősséget sorsukért. A kistelepülési iskolák igazgatói, pedagógusai viszont az egyéb területeken is tapasztalt kiterjesztett szerepértelmezésnek megfelelően nem csupán pályaválasztási tanácsadást, tájékoztatást vállalnak, hanem esetenként kemény tanulói érdekvédelmet is.

Somogyi igazgató (GyTTM)

„A továbbtanulási arány növekszik, tehát kedv van. Csakhogy ennek mi a hatékonysága, az megkérdőjelezhető szerintem. Van egy harc a gyereklétszám növelésére. Mindenfélelvel megpróbálják a gyerekeket elcsábítani, mert létfeltétel az, hogy legyen gyerek az iskolában. És néha olyan csapdába kerül az ember – nem azt mondom, hogy elitélendő –, hogy a gyereket kényeztetik, hogy az iskola megmaradjon. Ugyanakkor egy olyan színvonalcsökkenéshez jutunk, amely nem érdeke sem a társadalomnak, sem az egyéneknek. Egyre több olyan képzés alakul, amely végeredményben működik, de igazán kevés gyereknek adja meg azt, amire neki szüksége van.”

Borsodi igazgató (JTTM)

„A középiskolai továbbtanulás aránya nő, de ez az eltömegesedés és a középiskolák legatyásodásának a jele”.

Borsodi igazgató (GyTTM)

Három éve mindenkit felvesznek. A gyenge tanulók „tudják azt, hogy demográfiai hullámban vagyunk, bent vagyunk a völgyben, így most csonkát-bonkát, sántát-bénát, mindenkit fel fognak venni. Fel kell, hogy vegye a szerencsétlen iskolaigazgató, mert fel kell töltsse a helyeit. Különben, ha nem tölti fel, osztályt vagy évfolyamot kell megszüntetni, pedagógust kell elküldeni. Most is olyan tanuló megy gimnáziumba, aki valaha oda sem mehetett a környékére egy gimnáziumnak.” A gimnáziumok színvonala folyamatosan csökken, ide hat az tankötelezettség emelése is. Ahogy az általános iskola felhígult – hiszen kötelező elvégeztetni mindenkivel –, úgy lesz a középiskolákkal is. Ezek a középiskolai továbbtanulások sem feltétlenül minden esetben zsákutcas irányok. Előző munkahelyén tapasztalta, hogy voltak, akik gimnáziumba iratták a gyerekeiket, akik gyenge tanulók lévén végigbukdácsolták azt. Mégis mindhárom gyerek református lelkész lett, azaz „végül is diplomás emberek lettek.”

Somogyi igazgató (GyTTM)

„Szerintem a középiskolák nem valós igények alapján indítanak képzést, hanem amit ők bírnak. Lehet, hogy máshol nem merik kimondani, én ki merem mondani. Én azt veszem észre, hogy az a bizonyos iskola még mindig indítja azt az osztályt, amire nincs igény. És jön hozzám évről évre, hogy a mi gyerekeinkkel töltjük fel. Például a bördíszműves osztályt nyomják mindig a lányoknak, pedig senki sem akarja csinálni, mert nincs rá igény. A környéken levő iskolák egyike-másika nem a piacot veszi figyelembe, ezért a szülők nem is választják őket. Elviszik a gyerekeket akár távolabbra is, igaz, ezért meg mindig a mi orunkra koppintottak, hogy ne kerüljön más megyébe a gyerek.

A középiskolák sokkal lazábbak, bizonyos törvények rájuk nem vonatkoznak. Ha nálunk hiányzik egy gyerek, azonnal jelezni kell a jegyzőnek, a középiskola ezzel nem foglalkozik. Felveszi a tanulót bármilyen eredménnyel, a lényeg, hogy „az októberi statisztikában ott legyen a gyerek!” Október után elkezd rostálni, kiszőrja a gyereket, volt már olyan is, hogy a borszín miatt.”

Somogyi igazgató (GyTTM)

„Az iskolák szakváltóztatási tehetetlensége óriási. Olyan nagy a jogi procedúra, nehezen változtatható. (...) Ha egy szakot be akar vezetni, mondjuk, egy szakmunkásképző, akkor óriási a fenntartói ellenállás, mert az többletkiadással jár. Meg mi van, ha nem válik be? Ott van mögötte egy csőd lehetősége.” A munkaerőpiac olyan gyorsan változik, hogy azt majdhogynem egy évre előre sem lehet prognosztizálni. „Az iskola nem tud a prognózisra alapozni, hogy beszerezzen eszközöket, tanárokat, megvívjon egy harcot a fenntartóval. Inkább abból az állapotból, amelyben most van, próbál egy kicsit kimozdulni, ami persze nem hoz igazán változást, csak reklámot jelent, és néha a gyerekeket be is csapják ezzel. És bizony akkor a gyerek keserű szájjal végzi az iskolát és elmegy a kedve. Mert amikor elvégzi, akkor látja csak igazán, hogy ez mégsem az, amit szeretett volna, mert nem igazodik a munkaerőpiachoz. Az iskola tehetetlensége óriási problémát jelent. Ezzel szemben a tanfolyamok sokkal rugalmasabbak. Felmérik az igényt és mindjárt indítják is, mert pénzt szednek érte. Aki meg tudja fizetni, jól jár, aki nem...”

Megint egy hátrányos megkülönböztetés lép érvénybe. Jó, hogy vannak iskoláink, csak éppen nem képesek ellátni ezt a feladatot.”

Somogyi igazgató (GyTMM)

„Régebben többen tanultak tovább, ennek oka, hogy a hatvanas-hetvenes évek politikája az volt, hogy a nagyobb városokba mentek be tanulni a gyerekek és mindenki húzódott a város felé. Ez a korábbi rendszer a falut tönkretette. Évente 20–25 gyerek végzett. Ezeknek a 60 százaléka középiskolába ment, mind végzett emberek. Közülünk elég sokan lettek tanárok, mérnökök, orvosok. A falu nem tudta felvenni ezt. Tehát elmentek olyan körzetbe, ahol a végzettségüknek megfelelően tudtak dolgozni, közülük csak páran maradtunk itt. És hát azok maradtak itt, akik a hatvanas-hetvenes években nem azért nem tanultak, mert nem volt rá lehetőségük, hanem azért, mert buták voltak. Most ezek házasodnak egymás között, ha az öröklődést nézzük, két butából harmadik buta születik, vagy gyenge képességű. Nem azt mondom, hogy buta – gyenge képességű... A mostani gyerekeknek a szüleit tanítottam, soknak a szülőjével együtt jártam iskolába és tudom, hogy milyen képességűek voltak a szülők, és milyen a gyerek. Hát ezek most leginkább csak szakmunkásképzőbe mennek tovább.”

Továbbtanulási irányok 8. osztály után

A hátrányos helyzettel foglalkozók hívták fel a figyelmet az iskolarendszeren belüli előrehaladás tipikus pályái alapján leírható strukturális szelekcióra, ami a tanulók társadalmi háttere és a számukra elérhető iskolatípusok, illetve tanulási utak szoros összefüggését jelenti. A strukturális szelekció az iskolába lépésnél a teljes korosztály 3–4 százalékát indítja el a fogyatékos karrier irányába, a többiek a középfokra lépésnél sorolódnak be a jobb vagy rosszabb életesélyt biztosító iskolatípusokba.

Lényegét tekintve aligha lehet vitatkozni azzal az állítással, hogy a magyar oktatási rendszer középfokon napjainkban is alapvetően a szülői háttér szerint osztja el a tanulókat különböző iskolatípusokba. Fontos mediátor szerepet játszanak ebben a folyamatban a szülők, akik igen erőteljesen befolyásolják gyerekeik pályaválasztását, és akiknek gyerekeikre vonatkozó pályaelképzelései általában nem térnek el saját iskolázottsági szintjüktől, vagy legfeljebb egy szinttel haladják meg azt. Interjúalanyaink a hátrányos helyzetű régiók kistelepülésein élő gyerekekkel kapcsolatban lényegében visszaigazolták a fenti megállapításokat, azzal a nem lényegtelen kiegészítéssel, hogy a középiskolai expanzió csúcspontján a végzettségi-foglalkoztatási hierarchia legalján lévő családok (azaz 8 osztályt vagy kevesebbet végzett, munkanélküli szülők) gyerekei számára – nem is csak kiváló egyéni képességek esetén – megadatik a lehetőség az iskolázottsági hierarchiában két szinttel magasabban lévő, érettségihez vezető képzési formákba való bekapcsolódásra. Ez akkor is jelentős előny az egyén számára, ha a középiskola eltömegesedése révén az érettségi vesztett presztízséből és a hozzá kapcsolódó társadalmi előnyök jelentősen csökkentek. Megmaradt azonban zsilip-szerepe a felsőoktatás, illetve a nívósabb szakmák irányában.

Szabolcsi igazgató (GyTMM)

„Hát ez az egylépcsős társadalmi mobilitás jellemző nálunk. Az analfabéta szülő már azzal is elégedett, ha a gyereke már írni és olvasni tud. Aki szakmával nem rendelkezik, azt szakképzőbe adja és büszke arra, hogy szakmát tanult a gyereke. Aki érettségizett, az diplomást szeretne nevelni, a diplomás pedig szintén diplomást. Hogy ez mennyire megalapozott, nem tudjuk pontosan, de hát ami visszajelzésünk van a középiskolákból, úgy tűnik, hogy megállják a helyüket.”

Szabolcsi igazgató (GyTMM)

„Nálunk a gyerekek nagyrészt olyan iskolába mennek, ahol valamilyen szakmát tanulhatnak, illetve a jobb tanulók szakközépiskolába. Én ennek az okát abban látom, hogy a szülei igen gyakorlatiasak, meg hát eleve az anyagi helyzetükből adódóan szeretnék minél hamarabb olyan helyzetben látni a gyerekeiket, hogy az a saját lábán is meg tudjon állni.”

Szabolcsi igazgató (GyTMM)

„Rengengetegen végzik el az ipari iskolát a gyerekek közül, mégis kevés az iparos a faluban. Ennek nem tudom, hogy mi lehet az oka, talán nem tanulják meg a szakmát? 20 éve dolgozom és azóta minden év-

ben legalább három gyerek megy varrónőnek, de itt helyben megvarrni egy ruhát nem lehet. Az egyik zsebet tud varrni, a másik gombot tud varrni, de egy egész ruhát egyik sem tud megvarrni.”

Baranyai igazgató (JTTM)

„Most kezd növekedni azoknak a száma, akik a szakmunkásképző helyett a szakközépiskolát választják meg a gimnáziumot. Főképpen a szakközépiskola a kedveltebb, mert ott szakmát is tud tanulni a gyerek és a továbbtanulása is biztosítva van. A szakmunkásképzőbe jelentkezők olyan szakmákat választanak, amit a környezetükben látnak: hentes, bolti eladó, mezőgazdasági gépszerelő.”

Baranyai igazgató (GyTMM)

Azelőtt szakmunkásképzőbe mentek, meg leginkább mezőgazdasági szakközépiskolába. „Most pedig tömegével mennek a kettesek-hármasok-ra gimnáziumba vagy a szakközépiskolába, ahol nem fognak különösképpen produkálni semmit, jó esetben a kettes táján fognak lavírozni. A szakközépiskolai képzés most nagyon felduzzadt, mindenkit felvesznek gyakorlatilag. Még a kiegészítő osztályokkal is próbálkoznak, pedig azok idáig csak a speciális szakiskolába mentek ilyen betanított kertészeti munkát tanulni.”

Borsodi igazgató (JTTM)

Egyes jó évfolyamokon a tanulók fele jó gimnáziumba megy. Elsősorban a lányokat igyekeznek a szülők oda bejuttatni, bízza a felsőfokú továbbtanulás lehetőségében. Gyakori, hogy az iskola ezt nem javasolja, a szülő mégis erőlteti. Ezek bukácsolva végzik az iskolát, s azzal az eredménnyel nincs továbbtanulás. Ezeknek a száma nőni fog, mert az egészségügyi szakközépiskolába jelentkezők száma teljesen visszaesett. Most 7 éves lenne a képzés egy ápolónőnek, azért nem éri meg oda jelentkezni (meg persze a fizetés is kevés).

Benmaradás és lemorzsolódás középfokon

A kistelepi iskolák egyik csoportját az jellemzi, hogy tanítványaik nagyobb gond nélkül elvégzik az általuk választott középfokú iskolát, jegyeik alkalmanként jobbak ott, mint az általános iskolában voltak (az összes jó mellett további 2–3 iskola, a felkeresettek harmada, tartozik ebbe a körbe), a másik csoportnál jelentős a lemorzsolódás, legnagyobb a roma származású tanulóknál. A tankötelezettség idejének meghosszabbodása és a középiskolai szelekció hiánya miatt (amely alól kivételt csak a legjobb 50–100 elit gimnázium és ennél is kevesebb elit szakközépiskola jelent) valójában ezen a ponton válik először explicitté a tanulói és a pedagógiai siker vagy kudarc. Néhány igazgató beszámolt arról, hogy nagy fontosságúnak tartják tanítványaik sorsának nyomon követését, ezért a gyermekeiket fogadó középfokú intézményektől minden félévkor információt kérnek az akkori elsősök eredményeiről. A középfokról formális végzettség nélkül menet közben kihullók munkahelyszerzési esélye minimális, a munkanélküliek újratermelése pedig a gyenge alapképzést nyújtó általános iskoláknak és a hátrányos helyzetű tanulókkal adekvátan foglalkozni képtelen középiskoláknak egyaránt nehezen áthárítható kritika. A kudarc okaként néhányan a családok szegénységét jelölték meg, egy igazgató pedig a „faji sajátosságokat”.

Az újrarendszerű szakképzés debütálása utáni évben felülmúlta várakozásainkat, hogy csupán egyetlen igazgató jelzett szokatlanul, elfogadhatatlanul magas bukási arányt a szakmunkásképzésben érintett volt tanítványainál.

Somogyi igazgató (JTTM)

Aki továbbmegy, el is végzi azt az iskolát. Minden évben megkérik a 9.-esek félévi eredményeit és összevetik az itt szerzett év végi bizonyítvánnyal. A várakozásnál jobbak az eredmények. A nyolcadikos eredmény mindig gyengébb, mint a középfokon a félévi, sokszor egy egész jeggyel, de féllal biztosan.

Szabolcsi igazgató (GyTMM)

A továbbtanulásnál a családi háttár jelenthet problémát, nem a jelentkezésnél, hanem a későbbi lemorzsolódásnál. Az iskola tanulóinak 40 százaléka hátrányos helyzetű, és a többieké sem mondható előnyösnek. Nem nagyon tudják tehát a családok a gyerekeiket finanszírozni, pedig manapság egy továbbtanulás elég súlyos pénzekbe kerül.

Baranyai igazgató (GyTTM)

„Nálunk sosem volt gond a beiskolázással, de most lesz. Először is mindig volt a 8. után egy-egy, aki nem tanult tovább, most a családi pótlék miatt 16 éves korig eltöltik valamilyen iskolában az időt. Vannak jó képességű gyerekeink is, és általában a gyerekeink megállták a helyüket. Elvértve volt egy-egy eset, hogy valaki elcsibészkedte a tanulást, vagy a kamaszkori dolgok elvitték, de én úgy gondolom, hogy ez természetes dolog. Az viszont teljesen szokatlan, hogy többen bukdácsolnak. Tavalyelőtt volt egy olyan osztályunk, amelyből 5–6 gyerek arra kényszerült, hogy újra járja a 9. osztályt. Most betölti a 16-ot és ki fog maradni az iskolából mindenféle végzettség, papír, alapvizsga nélkül. Talán kevesebb gyerek sikkadt el régen, mert bár a közismereti tárgyak nem voltak az erősségei, a fizikai munkavégzéssel elboldogult, és jó szakember lett. Itt most megfordul a dolog, mert csak 16 éves kor után kezdheti tanulni a szakmát, de addigra túlkoros lesz, meg elveszti a kedvét. A rendszer változik, a szakmák meg nem változnak, marad 10. után is az autószerelő, a lakatos és a kereskedelmi jellegű képzés.”

Borsodi igazgató (GyTTM)

Aki középiskolába megy, az általában el is végzi azt, de a cigány tanulók közül szinte egy sem végez. A tavalyelőttiek közül egy cigánytanuló jutott csak el a szakmunkásvizsgáig.

Továbbhaladás a felsőfokon

A kisközszégi iskolákban végzett tanulók felsőfokra kerüléséről pontos információkkal az általános iskolák természetesen nem rendelkeznek, de a falvakban mindenki számon tartja azokat az embereket, akik „sokra vitték”. A statisztikailag nem értékelhető információkból kibontakozó kép szerint a középfokon jól teljesítő diákokat kibocsátó kisiskolák diákjai több iskolatípusban és szakirányban szinte minden évfolyamon képviselve vannak a felsőoktatásban (arányuk vélhetően nem marad el az országos átlagtól), a gyenge iskolák igazgatói nagy büszkeséggel azt tartják számon, ha valaha már kikerült egy, esetleg két főiskolát végzett gyerek az intézmény tanulói közül.

Érdekeséggé vált meg kívánjuk jegyezni, hogy a felsőfokon továbbtanulók között rendkívül felülreprezentáltak a pedagógusképzésbe és kisebb mértékben a mezőgazdasági felsőoktatásba, valamint az orvostudományi egyetemekre bejutók. A szociológiai vizsgálatok tapasztalataival (az elsőgenerációs értelmiségivé válás fontos csatornája a pedagógusképzés és az agrár-felsőoktatás) csak részben kompatibilis jelenség magyarázataként adódik az a feltételezés (aminek jeleit már a középiskolai pályaválasztásnál is tetten érjük), hogy a helyi mintáknak, ez esetben a helyi értelmiségnek (tanár, agronómus, orvos) meghatározó szerepe van a pályaválasztásban.

Baranyai igazgató (JTTM)

„A tanulóink közül vannak olyanok, akik főiskolát, egyetemet végeznek, illetve végeztek. Minden évben van főiskolára, egyetemre menő, általában több is. Például tanítóképzőkbe. Van, akiből két diplomás lett. Azért is büszkék vagyunk rá, mert ő szakmunkásképzőben kezdte, de már ott az iskola áttette a szaközépfiskolai ágra, úgy szerzett két diplomát.”

Baranyai igazgató (JTTM)

„A helyi példák nálunk egyértelműen ösztönzik a továbbtanulást, mert a gyerekek látják, hogy a diplomások közül mindenkinek van munkája, elfogadható jövedelme. Járnak hozzánk is, és a pedagógusok házánál is azt látják, hogy azért az más, mint az ő lakásuk és hogy másképpen élnek.”

Borsodi igazgató (JTTM)

„Jöcskán vannak sikeres diákok, akik diplomát szereztek, és ma vezető beosztásban vannak. De hát persze Budapesten, vagy más prosperáló vidékeken, tehát nincsenek már a faluban.”

*

A továbbtanulás szempontjából eredményes, illetve eredménytelen kistelepülési iskolák jellemzői

A települések területi elhelyezkedéséből fakadó hátrányok

Az iskolák területi elhelyezkedése és a középiskolai továbbtanulással mért iskolai eredményesség között nem mutatkozott egyértelmű kapcsolat. A korábbi kutatásokban többször igazolt megállapítás, hogy a centrumtól mért távolság általában csökkenti az esélyeket, csak részben igazolódott. Mintánkban is a „gyenge” iskolák közé többségében zsákutcás, megye-, országhatár közeli falvak oktatási intézményei kerültek be (maguk a kiválasztott megyék is peremhelyeztűek), de találtunk ilyeneket a „jók” között is, sőt a legnehezebben megközelíthető és egyben legkisebb iskola tudta mindezeket a hátrányokat leginkább kompenzálni. Az elzártságból – a gyerekekért folytatott küzdelem kiéleződésével – a legrosszabb közlekedési lehetőségekkel bíró kistelepülések iskolái, főleg felső tagozaton – paradox módon – sokat profitálnak. Köztudott, hogy a városok vonzáskörzetében 10–20 kilométeren (vagy még jellemzőbben 30–40 perces elérhetőségen) belül elhelyezkedő kistelepülések gyerekeit elszívják a városi általános iskolák, a felső tagozatokat pedig lefölozik a 6–8 osztályos gimnáziumok. Bár a kisgimnáziumok népszerűsége interjúalanyaink szerint is az utóbbi években csökken, a községi iskolák pozícióit a gyermekek megtartásában ez sem javítja, mert az elmaradó városi gyerekek helyére még nagyobb eséllyel kerülnek be a falusiak, akiknek családjai azután a bejáró nagyobb testvérrel gyakran első osztálytól együtt utaztatják a kisebbeket is a városi iskolába. A nehezen megközelíthető települések iskoláit nem fenyegeti ez a veszély, mert a szülők csak a legkritikább esetben járulnak hozzá 10–14 éves gyerekeik kollégiumi elhelyezéséhez.

A bizonytalanság miatt a piac-képesebb diplomával rendelkező, többségükben fiatalabb pedagógusok otthagyják ezeket az iskolákat, mint ahogy a szülők egy része is nyugodtabb körülmények közé, stabilabb oktatási intézménybe iratja be vagy át gyermekét. Ezekben a településeken az iskola és a fenntartó közötti viszony elmérgesedik, a tantestületi légkör is gyakran megromlik, a tartós stressz eredményeképpen a tanárok elkötelezettsége, odaadása, teljesítménye csökken.

esetében nem egyformán érvényesül. A középfokú tanintézet megválasztásánál, a legszegényebb és a legkevésbé iskolázott rétegeknél változatlanul a legfontosabb szempont az iskola távolsága, a legolcsóbb bejárási lehetőség megtalálása. A gyerekek kikerülését a családokból azonban 14 éves koruk után már sokkal jobban elfogadják a szülők (kivéve a romákat), ezért a színvonalasabb tanulási lehetőségekhez való ragaszkodás miatt érezhetően növekvő arányú a távolabbi városok preferálása, a kollégiumi elhelyezés vállalása. Ma már a kistelepüléseken sem az a legfontosabb meghatározó tényezője a pályaválasztási döntésnek, hogy a legrövidebb idő alatt elérhető legyen a középfokú iskola. Ebben kétségtelenül közrejátszik, hogy kollégiumi férőhelyet szinte minden középfokú tanintézet kínál. A falvakban is jellemző, hogy a magasabb aspirációs szintű családok meghatározott – a gyerek érdeklődési irányának megfelelő, vagy divatos, vagy több lehetőséget biztosító (szakmát és érettségit egyaránt adó) – iskolát keresnek gyerekeiknek, s a cél elérése érdekében jövedelmi viszonyaikhoz képest jelentős anyagi áldozatot hoznak, és készek vállalni a gyermeküktől való időleges elszakadást is. A leggyengébb eredményt elérőknek, a tankötelezettség teljesítése, a segélyjogosultság megszerzése érdekében továbbtanulónak, a roma gyerekek többségének, és a legfeljebb általá-

nos iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyerekeinek munkaerő-piaci esélyeit azonban erősen determinálja a közeli szakmunkásképző iskolák szakmakínálata. A társadalmi mobilitáshoz vezető iskoláztatás már középfokon is gyakran területi mobilitást igényel, amelyre annál kisebb az esély, minél többféle szociális-kulturális (alacsony iskolázottság, szegénység, munkanélküliség) és individuális (gyenge képességek, tanulmányi eredmények; alacsony teljesítménymotiváció, aspiráció) hátrány társul a területi, települési hátrány mellé.

A jó továbbtanulási mutatóval jellemezhető között található olyan 500–1000 lelkes községek iskolái, ahonnan nincs eljárás, és a közlekedési problémák miatt bejáró gyerek sincs (Mohácsi-sziget), illetve olyan iskolák, amelyek a közvetlen környezetüknél előnyösebb helyzetű (a cigány tanulók viszonylagosan alacsony aránya) révén más – kisebb vagy hasonló nagyságú – települések jobb képességű és családi hátterű gyerekeit befogadják. Ugyancsak a jók közé tartoznak a nagyobb – két, esetleg három iskolával rendelkező – falvak közül azoknak a jobbik iskolái, amelyekben a település oktatási intézményei között jelentős minőségi különbség mutatkozik. Ezek az iskolák valamikor lényegesen előnyösebb iskolakörzettel rendelkeztek (a környező tanyavilág vagy a cigánytelep a másik iskolához tartozott), vonzották a jobb pedagógusokat, gazdagodott a képzési kínálatuk, nőtt a presztízsük. A szabad iskolaválasztással előnyösebb helyzetük stabilizálódott, mert gyereklétszámuk nem csökkent, sőt a másik iskola (esetleg a környező települések) legjobb gyerekeit is ők tudták beiskolázni.

Az alacsony továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák között megtalálhatók a kétiskolás települések egyre jobban szegregálódó cigány, tanyai, speciális nevelési szükségletű, illetve határeset gyerekeket fogadó, gyógypedagógiai tagozatokat, fejlesztő osztályokat működtető gyengébb iskolái. Ebben a csoportban található az egyiskolás települések általános iskolái közül mindazok, amelyek a fentiekhez hasonló adottságokkal (30–70 százalékos cigány tanulói aránnyal, sok szegregáltan vagy kényszerűségből integráltan oktatott fogyatékos tanulóval) rendelkeznek.

Ebbe a körbe tartoznak az előbbieknél kedvezőbb gyerek-összetételű, de meglehetősen kicsi (100-nál kevesebb tanulót fogadó) iskolák, melyeket a finanszírozási nehézségek miatt a felső tagozat megszüntetésének veszélye fenyeget, és ahol a csökkenő gyereklétszám miatt osztályösszevonásokra, pedagógus-elbocsátásokra kényszerülnek. A bizonytalanság miatt a piacképesebb diplomával rendelkező, többségükben fiatalabb pedagógusok otthagyják ezeket az iskolákat, mint ahogy a szülők egy része is nyugodtabb körülmények közé, stabilabb oktatási intézménybe írhatja be vagy át gyermekét. Ezekben a településeken az iskola és a fenntartó közötti viszony elmergesedik, a tantestületi légkör is gyakran megromlik, a tartós stressz eredményeképpen a tanárok elkötelezettsége, odaadása, teljesítménye csökken. Az ilyen, éves születésszámnak rendkívüli módon kiszolgáltatott iskolákban – részben az 1100 lakosú településekre vonatkozó speciális szabályozás hatására – néhány évnél huzavona után nem ritkán éppen akkor születik meg a felső tagozatot megszüntető önkormányzati határozat, amikor újra jó átlagos létszámú gyerekcsoportok jönnek föl az óvodából.

Beiskolázás

A jó továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák jellemzően érettebb (hat és fél – hét éves), 3–4 évig óvodába járó gyerekeket fogadnak, speciális nevelési szükségletű gyerekek közül legfeljebb egyet-kettőt integrálnak. A nehezen beilleszkedő gyerekeknek lassító sávot biztosítanak (első osztály végén csak iskolalátogatási bizonyítványt adnak), illetve az óvoda-iskola átmenet megkönnyítésére az első vagy az 1–3. osztályt iskolaotthonos formában, egész napos jelleggel szervezik.

Az alacsony továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák egy részében a leghátrányosabb helyzetű gyerekek mindössze egy évnél iskola-előkészítés után kerülnek isko-

lába, mert az otthon lévő (döntő többségében munkanélküli) szülők gyerekeit csak 5 éves kortól veszik fel az óvodák. A gyerekek – részben azért, mert a szülők félnek attól, hogy az óvodában maradót „gyogyósnak” minősíti a falu, részben azért, mert a gyerekhiány enyhítése miatt az iskolák a gyengébb iskolakészültségű gyerekeket is készek fogadni – 6 éves korukban kerülnek iskolába. A tanári helyek megőrzése érdekében – szakemberek, gyógypedagógusok hiányában is – speciális tagozatot indítanak, és nagy létszámú fogyatékos gyereket integrálnak ezek az intézmények.

Az iskolák képzési és szabadidős kínálata

A jó továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák lényegében egész napos ingyenes szolgáltatást nyújtanak a tanulóknak. A tanórák száma – mint általában a falvakban – ezeken a helyeken is csak elvétele haladja meg az oktatási törvényben előírt maximumot, de gazdag a szakkörök választéka és a délutáni sávot sportversenyek, művészeti tevékenységek töltik ki. A községi iskolákban szokatlan módon emelt szintű képzéseket (rajz, idegen nyelv, természettudomány) szerveznek, rendkívül nagy súlyt helyeznek az informatika és a nyugati nyelvek oktatására, melyeket a 20 főt meghaladó létszámú osztályokban bontott csoportban tanítanak. A Nemzeti alaptanterv szerint beépítették az informatikaoktatást a tanrendbe, elindították az emberismeret oktatását, és komoly háztartási ismereteket tanítanak (például minden lány megtanul varrni), kitarítottak viszont a korai nyelvoktatás mellett (2.-tól szakkör formájában, 3. vagy 4. osztálytól órarendbe építve). A legjobban haladó gyerekek számára az egyik iskolában lehetővé teszik a második idegen nyelv tanulását is. 7–8. osztályban a kulcstantárgyakban különböző összetételű haladási csoportokat szerveznek. Az iskolák a tantárgyak korszerűsítését célzó tartalmi innovációkra rendszeresen pályázatokat nyújtanak be. A szakos ellátottság nem feltétlenül 100 százalékos, de a hiányzó tanárokat a készségtárgyakban speciálkollégiumot végzett tanítók pótolják, a kulcstantárgyakat és a számítástechnikát, valamint az idegen nyelvet/ke/t szakképzett pedagógusok oktatják.

Ezek az iskolák a tanulók 90–100 százalékának biztosítják a napközit vagy tanulószobát, házi versenyeket szerveznek és felkészítik a tanulókat a területi, megyei és országos versenyekre is. Korrepetálásokat, középiskolai felvételi előkészítőket tartanak, szakkörök között a kisiskolákra jellemző matematika, magyar – újabban számítástechnika – mellett a szokatlanabbak (a tánc, a színjátszás, az idegen nyelv, és igazi kuriózumként az amerikanisztika) is megtalálhatóak. A továbbtanulás szempontjából eredményes intézmények háromnegyedében zeneiskola, felében egyéb művészeti iskola is működik (alapítvány vagy magánszemély fenntartásában).

Az iskolán kívüli tanulási-nevelési alkalmak megteremtésére is próbálnak gondot fordítani, a tanulókat rendszeresen viszik színházba, tanulmányi kirándulásra, erdei iskolába. A mindennapi élethez kapcsolódó, de a falusi gyerekek tapasztalataiból hiányzó élmények megszerzését is segíti az iskola egy-egy éttermi ebéd vagy metrótúrazás lebonyolításával. Ezeknek az oktatási intézményeknek a kapcsolatrendszere a községi iskolák átlagához viszonyítva gazdagabb, elsősorban versenyek lebonyolítására szövetkeznek a környező általános iskolákkal, de olyan is van közöttük, amely külföldi testvériskolával tart kapcsolatot.

Az alacsony továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák prototípusát a kötelező tanórai foglalkozásokat és délután 1 óra tanulószobát biztosító alapfokú oktatási intézmények alkotják. A NAT bevezetése ezekben az általános iskolákban általában csak annyi változást hozott, hogy az idegen nyelvet 4. helyett csak 5. osztálytól kezdik (ráadásul a nyugati nyelveket rendszerint csak nyelvvizsgálóval rendelkező, illetve a főiskolát még most végző pedagógusok tanítják) és néhány helyen az informatikát beépítették a tanrendbe. Prognosztizálható a nyelvoktatás eredménytelensége azért is, mert nem ritkán 20–28 gyerek esetében sincs csoportbontás, és a heti óraszám kettő, maximum három.

Ezekben az iskolákban a gyerekek harmada ma is orosz nyelvet tanul, néhány osztály pedig 1–3 évi nyelvtanulás után nyelvváltásra kényszerül, mert a távozó angoltanár helyett csak németet (vagy fordítva) tudott alkalmazni az igazgató. A csoportbontás – ahol van számítástechnika, arra, a többi helyen – általában csak a technikára korlátozódik. Tartalmi-tantárgyi újításokkal nemigen kísérleteznek ezek az iskolák, pályázni legfeljebb eszközök beszerzésére szoktak.

Fakultációt és szakkört néhány helyen egyáltalán nem finanszíroz az önkormányzat, de a tanárok a legtehetségesebb gyerekek versenyre való felkészítését és a legrászorultabbak korrepetálását ingyen is vállalják. Ez utóbbi felajánlásra ritkábban van szükség, mert az ebbe a körbe tartozó iskoláknak a fele kap felzárkóztatás címén fejkvótát, a legjobb gyerekek fejlesztése pedig olyan sikerélményt jelent, ami miatt – díjazás nélkül is – örömmel végzik a tanárok. Az igazgatók mindenütt törekszenek arra, hogy legalább sportkörbe járhassanak a gyerekek. A többféle fejkvóta vagy az iskolabarát önkormányzat révén jobb helyzetben lévők 3–4 szakkört működtetnek (az alaptantárgyak mellett számítástechnikát és természetbarát kört), és 1–3 sportágban edzési lehetőséget, felszerelést biztosítanak, sőt előfordul, hogy társadalmi munkában vagy minimális térítésért dolgozó edzőt is foglalkoztatnak.

Pedagógiai módszerek

A jó továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák közül a legkisebbek mintegy burkot vonnak tanítványaik köré, amely bensőséges tanár-diák kapcsolatot, egyénre szabott, differenciált foglalkoztatást jelent, amit nyilván könnyebb megoldani 3–10 tanuló esetében, mint az átlagos létszámú osztályokban. A nagyobb iskolákban a haladási csoportokban való tanulás a preferált tanulásszervezési mód, de a viszonylag jó iskolai vagy közösségi könyvtárakra építve gyakran végeznek egyéni munkát is a gyerekek.

A lemaradó tanulókkal való foglalkozásnál alsó tagozatban a beszédfejlesztés kap nagy hangsúlyt, és a csoportos korrepetálás mellett nem ritka az egyéni korrepetálás (említettek olyan példát is, hogy egyetlen gyerek felzárkóztatására „200 órát pályáztak össze”). A buktatás ritka, legfeljebb az alsó tagozaton élnek a tanárok ezzel a lehetőséggel, később leginkább csak betegségek miatti hosszabb hiányzásokból adódik elvéve egy-egy ilyen eset.

Az alacsony továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák tanárainak energiáit lekötí a fogyatékos, illetve fejlesztő program szerint tanuló gyerekek felzárkóztatása, és a rendszerint idősebb, túlkoros tanítványok magatartási problémáinak kezelése. A differenciált fejlesztést nehezíti a csoportbontások hiánya a normál tagozatok nagyobb létszámú osztályaiban.

A lemaradó tanulókkal csoportos délutáni korrepetáláson foglalkoznak, de már van arra is példa, hogy az órarend szerinti órákról kiemelnek néhány gyereket, akikkel intenzívebben foglalkozik egy másik tanár.

A bukások itt sem jellemzők, de gyakoribbak, csakúgy, mint a felmentés az idegen nyelv tanulása alól, valamint az a gyakorlat, hogy a külön csoportba szervezett gyengébb tanulóknak 6. osztály után csak a minimális tananyagot tanítják, illetve a többször buktott, túlkoros, nehezen nevelhető gyerekeket magántanulóvá minősítik.

Személyi feltételek

A jó továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák vezetői energikus, gyakran több diplomával rendelkező pedagógusok. Napi munkájukban használják a számítógépet, ambicionálják, hogy kollégáik is elsajátítsák legalább az elemi alkalmazást. Többségük beszél nyugati nyelvet és továbbképzéseit (vezetőképzés, informatika, környezetvédelem, minőségbiztosítás) jól használítja napi munkájában. Kivétel nélkül az iskola telephelyén laknak és több (átlagosan 7) éve irányítják intézményüket. Eleven kapcsolatban vannak

a faluval, ismerik a gyerekeket, szülőket. Bízhatnak magukban, és stabilnak, összetartónak minősítik tantestületüket. Előfordul az ének, rajz, testnevelés (egy esetben a földrajz) szakos tanárok hiánya, de van egyetemi végzettségű is a kollégák között és kiegyenlített a tanítók-tanárok aránya. A tantestületben minden generáció képviselve van, a tanárok erősen kötődnek az iskolához, a fluktuáció minimális.

Az alacsony továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák vezetői valamivel idősebbek, közöttük is vannak több diplomával rendelkezők, de egyötödük kevésbé kurrens (orosz) szakot végzett. Ezeknek az igazgatóknak a fele nem használ számítógépet, és többen jelezték, hogy nem is kívánják megtanulni a gép kezelését; nyugati nyelvet elemyesző arányban beszélnek. Kétötödük nem lakik az iskola telephelyén, vannak közöttük elhúzódó interregnum után, alig 1–2 éve kinevezett igazgatók, az ő helyismeretük, illetve közösségi elfogadottságuk gyengébb. Gyakori az ellentét az önkormányzat és az iskolát képviselő igazgató – ritkábban a szülők és a tantestület – között. A szakos ellátottság egyetlen helyen 50 százalékos, több iskolában 90 százalék körüli, viszont mindenütt hiányoznak szakképzett nyelvtanárok és több helyen az informatikusok és a gyógypedagógusok is. A testületekben általában magasabb a tanítók aránya, mint a tanároké. A pedagógus fluktuáció nagy, elsősorban a fiatalok azok, akik nem vállalják a nehéz körülmények között végzett munkát. A pedagógus középgeneráció hiányzik

ezekben az iskolákban, mert a helyhez kötött idősebbek mellett csak néhány évig maradnak a pályakezdők, s helyükre mindig újjak kerülnek.

Az igazgatók kiszolgáltatottnak, eszköztelennek érzik a pályaválasztásnál az iskolát, s a továbbtanulási döntést a szülői kompetencia körébe utalják, a sikertelenségért is a szülői törődés hiányát, illetve a gyerekek lustaságát okolják. Az iskolavezetők szerint az értelmiségi pálya nem vonzó a gyerekek számára, mert a gazdagok éppen nem a tanult emberek közül kerülnek ki.

Tárgyi feltételek

A jó továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák között több olyan található, melyet 1992–93-ban – a kistelephelyekre visszatérő iskolák programjának keretében, kedvezményes és részben vissza nem térítendő hitelekből – jelentősen kibővítettek és korszerűsítettek. Az iskolák elsősorban pályázatokból, az iskolafenntartó támogatásából, kisebb részben a saját iskolai alapítványukból az átlagosnál jobban felszereltek. Telefon, fax, fénymásoló és számítógéptem

rem mindenütt van, de az internet a legtöbb helyen csak a tervekben szerepel. Kuriózum a legkisebb (27 fős) iskolában működő korszerű nyelvi laboratórium, amelyet – lévén, hogy az engedélyezett megrendelés és szerződés szerinti leszállítás után az önkormányzat nem volt hajlandó kifizetni – a német nyelvtanár igazgató maga vásárolt meg részletre. Érzékelhető a törekvés a könyvtár állománybővítésére, és általában van kisebb médiatár is. A gyerekek a tornaszobában és az udvaron tornáznak, de a pályázatokból szerzett sportfelszerelés jó színvonalúnak tekinthető.

Az alacsony továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák infrastruktúrája lényegesen nem különbözik az eredményesebb iskoláktól, igaz, hogy a kisebb javításokat, a tisztasági festést jószerevével a szülők végzik, illetve a legutóbbi időkben került sor néhány településen a közmunkások iskolai foglalkoztatására. A telefonok, fénymásolók, számítógépek száma és állaga általában megegyezik a jobb iskolákéval, sőt több helyen van internet-elérhetőség (igaz, néhol csak az igazgatói irodában). Ismét szembesülhettünk azonban azzal a ténnyel – amit már az 1996/97 fordulóján végzett intézményi vizsgálatunk is kimutatott –, hogy a kevésbé innovatív iskolákban (csakúgy, mint itt a gyengébb továbbtanulási mutatóval rendelkezők felénél) hiányzik a fax.

Finanszírozás

Az egy tanulóra fordított éves költség nem különbözik jelentősen a továbbtanulás szempontjából eredményes, illetve kevésbé eredményes kisiskolákban, minden általunk vizsgált intézményben meghaladja az országos átlagot. A költségvetés összetétele, forrása és felhasználása azonban jellegzetesen eltérő.

A jó továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolákban az egy gyerekre jutó központi normatívát jelentős összeggel egészíti ki az önkormányzat, és az intézmény saját bevételei pályázatokból, alapítványi és természetbeli támogatásokból, a falusi közegben adekvát rendezvényekből (bálok), illetve papír- és vasgyűjtésekből számottevőek. Az iskola-fenntartó megfinanszírozza a kötelező és a pedagógiai szakaszonként eltérő arányú nem kötelező foglalkozásokat, a saját bevételeket pedig kisebb beruházásokra, taneszközökre, felszerelésekre, kellékekre fordítják.

Az alacsony továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolák részben gyermekösszetételük, részben az általuk felvállalt oktatási programok révén az alpnormatíva mellett számos kiegészítő normatívához jutnak, így az egy gyerekre jutó összeg olyan magas, hogy az iskolafenntartó nem érzi indokoltságát annak, hogy saját forrásaiból kiegészítse azt. A kiegészítő normatívák felhasználása azonban kötött, csak a vállalt plusz feladatra és az adott célcsoportokra (a fogyatékos és a roma tanulókra, felzárkóztatásra) fordítható. A gyerekek többségére így valójában kizárólag az alpnormatíva jut, amely köztudomásúlag a minimálisan szükséges ráfordítás 70–80 százaléka csupán. A kötelező órákat ellátó tanárok bérén és a működési költségen túl ez semmi egyébre nem nyújt fedezetet. Anyagi okok miatt tehát már eleve hiányoznak a minőségi oktatásnak olyan kellékei, mint a csoportbontás, a fakultáció, a tehetségfejlesztés, a kezdő szakaszban esetleg szükséges egész napos nevelés, a tanórán kívüli foglalkozások, a napközi stb. A fenntartók gyakran nem biztosítják a közoktatási törvényben – az évfolyamok kötelező óraszámainak arányában – előírt szabad óraszámkeret fedezetét sem.

Iskolai alapítvány alig található ebben a körben, a saját bevételt szinte kizárólag a pályázatokon elnyert összegek jelentik, amelyek csak a pályázatban megjelölt célokra használhatók fel, így az aktuális szükségletek kielégítésére (például egy elromló gép megjavítására, kifogyó festék vagy papír pótlására) lényegében nem áll rendelkezésre szabad pénzösszeg ezekben az intézményekben.

Továbbtanulási döntések

A jobb továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolákba járó gyerekek szülei rendszerint szakmunkásképző iskolát végeztek, de nem ritka az érettségizett anya, és a pedagógusok mellett orvosok, agrármérnökök is élnek a településen. „A továbbtanulás evidencia a szülők számára, a kérdés csupán a hol.” A szülők többségükben kétkézi munkások lévén a szakközépiskolát preferálják fiaik és a tiszta irodai vagy egészségügyi munkát lányaik számára. Mivel nagyarányú körükben a munkanélküliség, a szakmák piacképességéről vannak ismereteik, de ugyanezen okok miatt a távlatilag jól fizető, de bizonytalan pályákkal szemben gyakran előnyben részesítik a szerény fizetéssel párosuló, biztos állást jelentő szakmákat. A családok relatív szegénysége miatt a túlságosan hosszú idejű képzési formák (például egészségügyi szakközépiskola) keresettségére visszaszorul, de az alacsony jövedelem magát a továbbtanulást nem akadályozza meg. A diploma megszerzése mint távlati cél leginkább csak az értelmiségi, illetve érettségizett szülők esetében jelenik meg (akik jó nevű, gyakran távoli gimnáziumokba íratják gyerekeiket), de – az igazgatók szerint – a korábbi tanítványok példája azt mutatja, hogy a jó középiskolai tanulmányi eredményt elérők rendre elvégeznek legalább egy főiskolát, sőt nem ritkán egyetemet.

Ezek az iskolák a tisztességtelenül, megtévesztően reklámozó közép-fokú iskolák távoltartásával védik tanítványaikat, megadnak minden lehetséges pályaválasztással kapcsolatos információt, és távolabb fekvő, korszerű üzemekbe (például Suzuki-gyár) viszik

gyermeküket. Megpróbálnak közbelépni azokban az esetekben, amikor a választott iskola magasan meghaladja a tanulók képességeit, vagy ellenkezőleg, ha túlságosan alatta marad. Ez a tevékenység is hozzájárul ahhoz, hogy a tőlük kikerülő gyerekek körében középfokon kicsi a lemorzsolódás. Több igazgató úgy vélte, hogy az iskola ismert tanítványai, de maguk a faluban lakó pedagógusok is ösztönző példát jelentenek a gyerekek számára, mert stabil állásuk, valamint (nem kiemelkedő életszínvonaluk mellett is) életük, lakásuk, „fogyasztásuk” mássága vonzza a gyerekeket.

Az alacsony továbbtanulási mutatóval jellemezhető iskolákba járó gyerekek családjaira zömükben a 8 osztályos, kisebb részben a szakiskolai végzettség jellemző. Kevés a szakmunkás, hiányoznak a középszintű végzettségű és az értelmiségiek. A pedagógusok, az orvos és a jegyző nem lakik helyben. A továbbtanulási motivációja a szülők többségénél s hatásukra a gyerekeknél is gyenge. Az egy lépcsős mobilitással elérhető szakmagszerzés nem igazán vonzó, mert a falvakban a szakmunkások többsége ugyanúgy munkanélküli, mint az általános iskolát végzettek szinte mindegyike, a távolabbi városokba naponta ingázóknak pedig a buszbérlet kifizetése után nemigen több a fizetése a munkanélküli segélynél. Ezekben a településeken 30–70 százalékos a roma családok aránya, amelyekben az alacsony iskolázottság mellett a tradíciók is a gyerekek továbbtanulása ellen hatnak. A tankötelezettség teljesítésének kényszere és a segélyek megszerzésének lehetősége elegendő ok ugyan egy közeli szakmunkásképző iskola elkezdéséhez, de kevés a befejezéséhez. A továbbtanulásnak esetükben sem elsősorban anyagi akadályai vannak (sőt például az általunk vizsgált BAZ megyei településeken aránylag jó módú cigány családok élnek), hanem szemléletbeliek. Az az új keletű fejlemény, hogy az anya erősebb hatást gyakorol a gyerekek továbbtanulási döntéseire, mint az apa, a kistelepülésen élő magyar családokban – az anyák magasabb iskolai végzettsége révén – segítette a mobilítást, a cigány családokban – a képzetlen, munkaerő-piaci tapasztalatokkal nem rendelkező anyák hatására – feltehetően csökkentette. A tapasztalatok szerint elsősorban a lányok továbbtanulását akadályozzák a roma szülők – például arra hivatkozva, hogy „elrabolják őket” –, de a nagy nehezen mégis továbbtanuló jobb képességű gyerekek közül is többen kimaradnak – például – szülés miatt.

A cigánygyerekek körében drámai arányú lemorzsolódásban (vannak olyan iskolák, amelyeknek kibocsátott növendékei közül 2–3 évente egy-egy roma tanuló fejezi be csupán a középfokú iskolát) minden bizonnyal szerepet játszik a középiskolák felkészületlensége, nemegyszer teljes közönye a roma kérdéssel kapcsolatban.

Az igazgatók kiszolgáltatottnak, eszköztelennek érzik a pályaválasztásnál az iskolát, s a továbbtanulási döntést a szülői kompetencia körébe utalják, a sikertelenségért is a szülői törődés hiányát, illetve a gyerekek lustaságát okolják. Az iskolavezetők szerint az értelmiségi pálya nem vonzó a gyerekek számára, mert a gazdagok éppen nem a tanult emberek közül kerülnek ki.

Összegzés

A hátrányos helyzetű régiók peremvidékén fekvő kistelepülések iskoláinak kivétel nélkül mindegyike számos hátránnyal küzd, amely negatívan befolyásolja a továbbtanulási mutatók alakulását. Az általános iskolák egy kisebb része 4–5 „előnytényező” szerencsés előfordulása vagy tudatos megteremtése révén mégis képes megfordítani a rossz trendeket. A középfokú továbbtanulás – most már elsősorban – minőségi mutatóinak javításában, a halmozott hátrányok lehetséges ellensúlyaként számba vett pedagógiai eszközök közül meghatározónak tűnik a szabadidős és az oktatási kínálat gazdagsága, illetve színvonala, valamint az iskolavezetés működése, az igazgató személyisége és képzettsége.

A továbbtanulás szempontjából – a mai munkaerő-piaci helyzetben – a szakképzetlen (közülük is elsősorban a roma) szülők gyerekeinek hátrányos helyzete a legnehezebben

változtatható, mert a szokásos egyetlen mobilitási lépés megtételének esetükben szinte semmilyen kézzelfogható haszna sincs. Egy szakmát megszerezve sem jutnak nagy valószínűséggel álláshoz, vagy ha igen, nem kapnak a munkájukért a segélyeknél magasabb bért. Ha e tekintetben nem történik változás – az általános iskolák tiszteletre méltó erőfeszítései ellenére –, most már az iskolázottság tekintetében is kettészakad a társadalom, az egyre magasabb iskolafokra lépkedő többségre (a korosztályok 50 százaléka számára a felsőfokú továbbtanulás is elérhető közelségbe kerül) és a középfokra be sem jutó vagy onnan lemorzsolódó leszakadókra.

Jegyzet

(1) A kutatás az OKJ Kutatási Központjában folyt, az OM finanszírozásában. Az interjútervet Lannert Judit és Vágó Irén, az interjúkat pedig az 1999/00-es tanév végén Csurgó Bernadett, Lannert Judit, Török Balázs és Vágó Irén készítették.

(2) Nagy József (1980): *5–6 éves gyerekeink iskolakészültsége*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 314.

(3) Az esettanulmányban bővegesen mutatunk be részleteket az igazgatói interjúkból, apróbb betűvel jelölve a tartalmi, idézőjellel pedig a szó szerinti idézést. Az interjúkat térségi hovatartozások szerint azonosítjuk, és minden esetben jelezzük azt is, hogy a nyilatkozó gyenge (GyTMM) vagy jó továbbtanulási mutatóval (JTTM) rendelkező iskola igazgatója.

(4) A korábban kifejezetten jó módú Balaton közeli településről a megyeszékhelyen és a Balaton-parton adódó jobb befektetési és munkalehetőségek miatt a falu magasan kvalifikált és gazdagabb fele egymással összefogva, mondhatni szervezeten máshová települt. Kaposváron és Siófokon is egész utcák vannak, ahol többnyire újonnan épített házaikban élnek a falut elhagyók

A Magyarságkutató Tudományos Társaság könyveiből